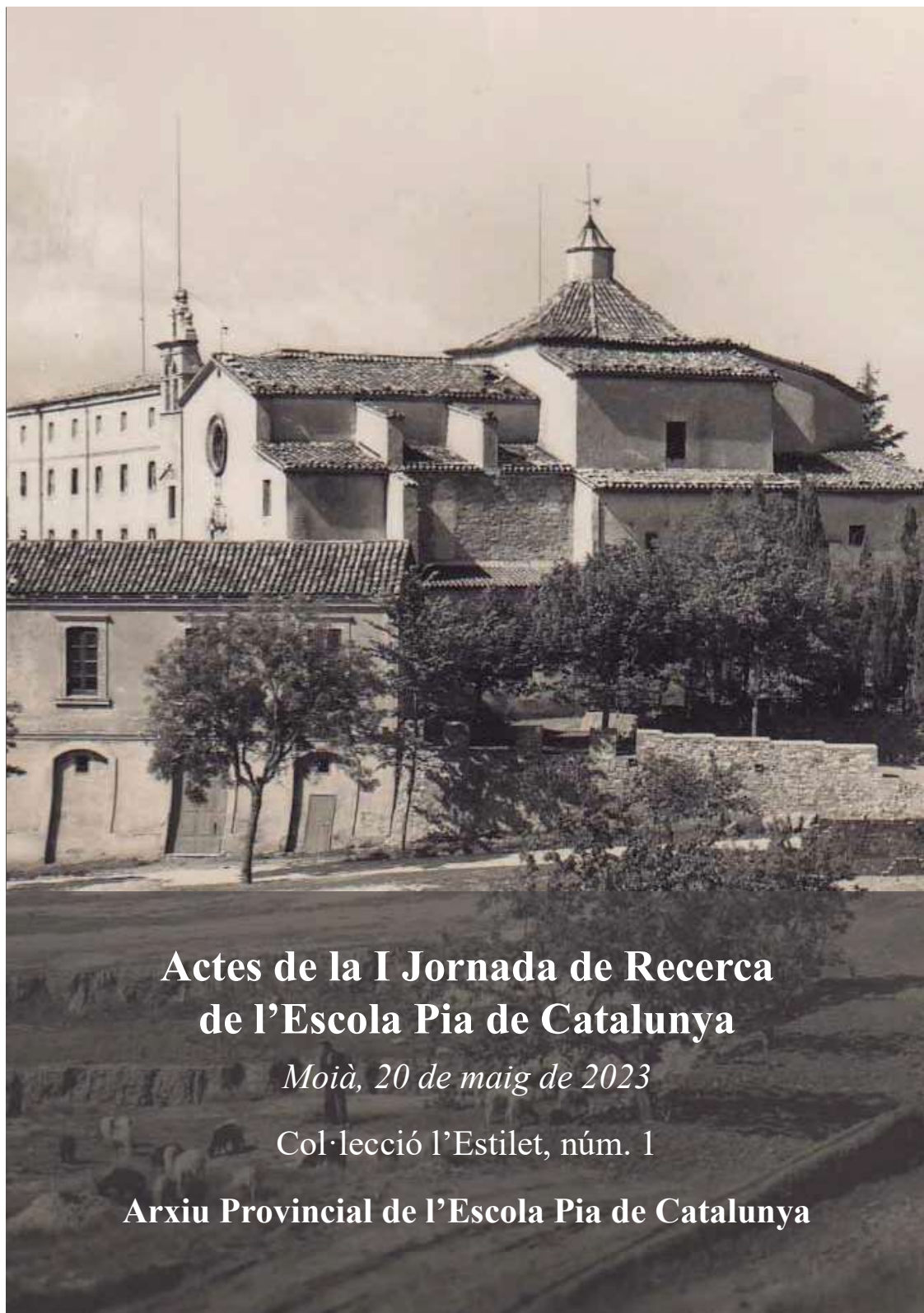

**Actes de la I Jornada de Recerca
de l'Escola Pia de Catalunya**

Moià, 20 de maig de 2023

Col·lecció l'Estilet, núm. 1

Arxiu Provincial de l'Escola Pia de Catalunya

ÍNDEX

Presentació	7
<i>Jordi Vilà Font</i>	
Introducció	9
<i>Eduard Puigventós López</i>	
Les escoles de minyons a l'Edat Moderna	13
<i>Xevi Camprubí</i>	
Els Principals processos de canvi experimentats en el Secretariat de les Institucions Educatives de l'Escola Pia	33
<i>Jordi Cadevall i Eulàlia París</i>	
Cinquanta anys del tancament del col·legi de Puigcerdà	51
<i>Enric Sàrries</i>	
Breu història de l'estança dels escolapis a Morella	79
<i>Joaquim Querol</i>	
La festa per la canonització de Sant Josep Calassanç a Mataró (1767-1768)	89
<i>Héctor López Silva</i>	
La memòria històrica escolàpia: el que hem fet i on som	105
<i>Joan Florensa i Parés</i>	
Les cartes del vi. Josep Calassanç, del 1616 al 1648	127
<i>Antoni Ballús</i>	

La biblioteca del rector de Moià Josep Banús, cedida a l'Escola Pia (1813-1816)	149
<i>Jaume Clarà i Arisa</i>	
Els escolapis en les obres del canonge Gaietà Barraquer i Roviralta	195
<i>Albert Montalbán Arenas</i>	
L'epistolari de Josep Poch i Gallart, l'herència d'una vida dedicada a la recerca	213
<i>Andreu Trilla Llobera</i>	

LES ESCOLES DE MINYONS A L'EDAT MODERNA

Xevi Camprubí
Professor d'Història Moderna
Universitat Autònoma de Barcelona

RESUM/ABSTRACT

A l'època Moderna les ciutats i viles de Catalunya van desenvolupar un sistema educatiu públic que tenia com a objectiu ensenyar a llegir, escriure i comptar als nens petits. Aquestes capacitats eren considerades bàsiques per a l'exercici de moltes activitats econòmiques i, a més, facilitaven la comprensió de les ordres i instruccions donades per les autoritats; és a dir, contribuïen a la governabilitat.

En la era moderna las ciudades y pueblos de Catalunya desarrollaron un sistema educativo público que tenía como objetivo enseñar a leer, escribir y contar a los niños pequeños. Estas capacidades eran consideradas básicas para el ejercicio de muchas actividades económicas y, además, facilitaban la comprensión de las órdenes y instrucciones dadas por las autoridades; es decir, contribuían a la gobernabilidad.

PARAULES CLAU

Ensenyament públic, alfabetització, minyons, Catalunya
Educación pública, alfabetización, niños, Catalunya

Bon dia a tothom. En primer lloc vull agrair als organitzadors d'aquesta primera Jornada de Recerca de l'Escola Pia de Catalunya –que esperem que tingui una llarga continuïtat en el futur– que m'hagin fet l'honor d'encarregar-me aquesta conferència inaugural. La meva intenció és explicar, de la forma més sintètica possible, quin era l'estat de l'educació infantil entre els segles XVI i el XVIII. Contextualitzar aquest període és fonamental per entendre les motivacions que van portar a l'establiment de l'Escola Pia a Catalunya –i més concretament aquí, a Moià– l'any 1683.

Confesso que he tingut la temptació de canviar el títol d'aquesta intervenció –«Les escoles de minyons a l'edat Moderna»– i substituir-lo per aquest altre: «El mestre de minyons: una figura oblidada (però cabdal) de la història de Catalunya». Parlo d'una figura oblidada perquè, en general, hi ha un gran desconeixement sobre l'existència d'escoles públiques a l'època Moderna, així com sobre l'activitat dels mestres de minyons.

La meva recerca sobre aquest fenomen es remunta als anys en què treballava en la meva tesi doctoral, centrada en el món de la impremta a l'època Moderna, i em preguntava quina deuria ser l'extensió de la capacitat de llegir i escriure entre la gent en aquell moment. Influint per la creença general, molt estesa entre els historiadors, la meva percepció era que l'analfabetisme era molt present en la societat catalana a l'era preindustrial. Aquesta idea va experimentar un canvi radical un dia que em trobava a l'Arxiu Històric de Cardona. En els llibres de clavariat de final del segle XVII hi apareixien diversos pagaments fets a Onofre Vilarriquer, mestre de minyons, pel seu salari d'ensenyar de llegir i escriure «en lo estudi públich de la universitat».¹

L'existència d'un mestre que ensenyava a llegir i escriure als nens a final del segle XVII, en un estudi públic d'una vila com Cardona, la població de la qual en aquell moment no arribava als 1.500 habitants, em va causar una gran sorpresa, fins al punt que em vaig aixecar de la taula d'una revolada per anar a comentar-ho a l'arxiver, l'Andreu Galera. Com era possible que en un petit poble rural i prepirinenc hi hagués un estudi públic al tombant del segle XVII? Com era possible que les grans històries de Catalunya no parlessin de l'existència d'aquestes escoles municipals a l'època Moderna?

1 Arxiu Històric de Cardona (AHC), Llibres del clavari, 1687-1705, s.f., 1688.

Els llibres d'història generalistes –de Catalunya i d'arreu del món– han repetit fins a l'esgotament que la societat moderna era una societat «massivament analfabeta», que poc més d'un 10% de la població –bàsicament els estaments privilegiats– sabien llegir i escriure; i que a les zones rurals –entre els pagesos, per entendre'ns– el desconeixement de lletra era gairebé absolut.²

Com han arribat els historiadors a unes conclusions semblants? En primer lloc, perquè parteixen de la premissa –totalment equivocada, al meu parer– que no és possible fer estudis sobre alfabetització abans de final del segle XVIII per manca de documentació. Els defensors d'aquesta idea argumenten que només hi ha dades fiables a partir del moment en què es van començar a elaborar censos de població –el de Floridablanca de 1787 o el de Godoy de 1797, per exemple– que incloïen referències explícites a l'estat de l'ensenyament. Per tant, la deducció lògica és considerar que si els censos de finals del XVIII mostren uns percentatges molt baixos d'escolarització, això implica necessàriament que al llarg dels segles precedents la situació per força havia de ser pitjor. Res més lluny de la realitat, penso.

També fou a partir de la segona meitat del segle XVIII que els notaris van començar a demanar la signatura als seus clients. La capacitat de signar, per tant, es va convertir, des dels anys 70 del segle passat, a remolc de l'escola francesa dels *Annals*, en una eina per calcular el nivell d'alfabetització. La premissa, en aquest cas, també era simple: qui sabia signar, sabia llegir i escriure. La signatura, val a dir, no pot ser presa com un indicador del grau d'alfabetització, ja que el seu domini no implica necessàriament que un individu sàpiga escriure. Com deia Sancho a don Quijote: «bien sé firmar mi nombre, que cuando fui prioste en mi lugar aprendí a hacer unas letras como de marca de fardo que decían que decía mi nombre». Sancho era capaç de signar, però, en realitat, no era conscient del que signava, perquè no sabia llegir ni escriure. De la mateixa manera, donant la volta a la situació, el fet que algú no fos capaç de signar no vol dir necessàriament que no pogués saber llegir.³

2 Vegeu, per exemple: CIPOLLA, Carlo, *Educación y desarrollo en Occidente*, Esplugues de Llobregat: Ariel, 1970, p. 6; GARCÍA CÁRCCEL, Ricardo, *Historia de Cataluña, siglos XVI-XVII. Los caracteres de la historia de Cataluña*, Barcelona: Ariel, 1985, p. 388; KAGAN, Richard, *Universidad y sociedad en la España moderna*, Madrid: Tecnos, 1982, p. 68.

3 CERVANTES, Miguel de, *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*, Barcelona: Optima, 2003, p. 605.

Els estudis basats en la capacitat de signar infravaloren el nombre total de lectors potencials, com també ho fan els que es basen en els inventaris *postmortem*, una altra de les eines utilitzades habitualment. El mètode de considerar com a alfabetitzades les persones que tenien llibres en propietat exclou els individus capaços de llegir però que no tenien suficient poder adquisitiu per comprar-ne. Aquesta tècnica cau en el parany de pressuposar implícitament que el fet de no posseir llibres implica no saber llegir.⁴

A la vegada, l'aplicació del mètode quantitatiu deixa de banda que aproximadament el 70% de la producció editorial eren fulls o plecets solts, de caràcter utilitari, que circulaven en grans quantitats i que estaven a l'abast de pràcticament tothom. Em pregunto de què hauria servit tanta paperassa si no hi hagués hagut suficients destinataris capaços de llegir.⁵

Però el més greu de tot és que la historiografia generalista ha ignorat gairebé per complet els estudis locals. Són nombrosíssimes, en aquest sentit, les monografies que fan referència –per bé que breu i aïllada– a la presència de mestres de minyons i d'estudis municipals en molts pobles de la Catalunya moderna. Es tracta d'un aspecte que ha estat del tot menystingut per les obres d'història general. A banda d'això, a hores d'ara ja hi ha publicats diversos estudis locals que s'han centrat en la figura del mestre de minyons i de les escoles públiques a l'època Moderna.⁶

4 Vegeu algunes crítiques al mètode quantitatiu aplicat als estudis sobre alfabetització a: VIÑAO, Antonio, «Alfabetización y primeras letras (siglos XVI-XVII)», a Castillo, Antonio (comp), *Escribir y leer en el siglo de Cervantes*, Barcelona: Gedisa, 1999, p. 43; i PETRUCCI, Armando, «Introducción», a Hirsch, Rudolph (et al.), *Libros, editores y público en la Europa moderna*, València: Alfons el Magnànim, 1990, p.18.

5 Sobre la importància dels anomenats «impresos menors», vegeu: CAMPRUBÍ, Xevi, *La Revolució de la impremta. La contribució de la tipografia al desenvolupament de la Catalunya moderna*, Catarroja/Barcelona: Afers, 2020.

6 Alguns exemples d'estudis locals sobre els mestres i escoles municipals a: LLADONOSA, Josep, *Escoles i mestres antics de minyons a Lleida*, Barcelona: Rafael Dalmau, 1970; MARQUÈS, Salomó, *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*, Girona: Col·legi Universitari de Girona, 1985; PUIG i REIXACH, Miquel, «L'ensenyament a Olot al segle XVIII: l'estudi públic i els seus mestres», a *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 17 (2006), p. 77-158; MIRÓ BALDRICH, Ramon, «Els mestres a Tàrraga de mitjan segle XV a inicis del XVIII», a *Urtx*, 12 (1999), p. 75-112; MIRÓ i BALDRICH, Ramon, «Els mestres a Cervera (segles XIV-mitjan XVIII)», a *Palestra Universitària*, 11 (1999), p. 139-194; i LLOBET i PORTELLA, Josep Maria, «Les escoles de Cervera segons els capitols per al seu regiment (1445-1693)», *Palestra Universitària*, 11 (1999), p. 49-136.

EL SISTEMA EDUCATIU CATALÀ

A la Catalunya moderna es va desenvolupar un sistema d'ensenyament públic i municipal que abastava la majoria de pobles, tant petits com grans. En cap cas és inadequat parlar de sistema, ja que el funcionament d'aquestes escoles, tot i no haver-hi una llei escrita ni una normativa per regular-les, era molt similar en tots els pobles, pel que fa al finançament, la contractació de mestres, la convocatòria d'oposicions, el calendari, els horaris o els llibres utilitzats.

Els estudis municipals acostumaven a ser gestionats pels consells locals. La importància que les autoritats donaven a l'educació dels infants es constata, per exemple, a la vila de Reus. L'any 1540 els jurats van exposar al consell la necessitat de trobar un mestre per cobrir una vacant: «la vila te necessitat de mestre per lo bé y útil dels fills de vila [y] honra de la vila», argumentaven. D'una forma semblant, els cònsols de la Seu d'Urgell van proposar al consell, el 1570, la contractació d'un mestre, amb aquesta justificació: «[per] lo gran importa a qualsevol república [que hi] hage bona provisió acerca del que toca a la bona institució de la joventut, axí en bones pràctiques com en lletres».⁷

Aquestes escoles municipals ja eren anomenades públiques a l'època. L'any 1543 els consellers d'Igualada van contractar el mestre Ramon Llambídia per ocupar-se de «les escoles públiques de dita vila». Un altre cas el trobem a Terrassa l'any 1600, quan els jurats van pagar deu lliures a Bartomeu Conill, el qual, segons va deixar anotat el clavari, era el «mestre del estudi públich de la dita vila».⁸

La raó de ser d'aquestes escoles cal buscar-la en la necessitat que tenien les autoritats de transmetre ordres i instruccions. Saber llegir era un requisit per a la correcta recepció dels manaments que dictaven els governants de torn; era, en definitiva, una condició necessària per a la governabilitat i per al bon funcionament de la societat, en un moment en què la burocràcia i la impremta havien fet incrementar el volum del paper escrit de manera considerable. Evidentment, l'educació també era impor-

7 Arxiu Comarcal del Baix Camp (ACBC), Ajuntament de Reus, Llibre d'actes, 1532-1542, p. 614, 29 d'agost 1540; Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell (ACAU), Ajuntament de la Seu d'Urgell, Llibre de Consells, 1513-1578, f. 625, 27 d'agost de 1570.

8 Arxiu Comarcal de l'Anoia (ACAN), Ajuntament d'Igualada, Llibre d'actes de la Universitat, 1543, f. 37, 2 de setembre de 1543; Arxiu Comarcal del Vallès Occidental (ACVOC), Ajuntament de Terrassa, Llibre del clavari, 1593-1620, 12/1, f. 57, 19 d'abril de 1600.

tant per assegurar que les instruccions fossin ben formulades. La necessitat que els quadres dirigents tinguessin una mínima formació era una de les raons per les quals l'aprenentatge de lletra era considerat un element molt important per al bé comú. L'any 1686 el consell de Girona va aprovar unes noves ordinacions per a l'Estudi General, tot destacant la importància de l'educació per tal d'assegurar el relleu generacional en les institucions de govern. «Com lo principal cuidado dels pares de [la] república –ressaltava el consell– sie la educació de la juventut, a effecte que arribant a la edat varonil tinga subjectes hàbils y idòneos per lo govern de ella».⁹

El coneixement de lletra era, per tot plegat, una qualitat que s'exigia als càrrecs públics dels municipis catalans. Hi ha constància, en aquest sentit, que almenys des de 1493 per exercir de conseller de la ciutat de Vic hom havia de saber llegir i escriure. A Tarragona, d'igual forma, el 1579 es va posar aquesta condició per tal d'exercir qualsevol ofici públic, mentre que a Olot es va aplicar el mateix criteri a partir de 1595. A Barcelona una de les condicions per poder accedir a qualsevol càrrec, des del de conseller en cap fins a l'ofici més baix, era saber llegir i escriure. Al llarg del segle XVII viles o ciutats com, per exemple, Girona, Lleida, Cervera, Sabadell o Blanes van establir o ratificar requeriments semblants.¹⁰

L'aprenentatge de lletra, a banda d'això, també era necessari per exercir la majoria d'oficis artesans. Els menestrals donaven molta importància a l'educació, perquè saber llegir, escriure i comptar eren unes habilitats imprescindibles per portar un negoci. També en l'àmbit rural els pagesos benestants tenien necessitat de saber de lletra per gestionar les seves propietats i la producció agrícola. És per això que s'han conservat nombroses «memòries de pagès» –com se les anomena genèricament– escrites per pagesos, i que, a més dels comptes del mas, recullen anotacions sobre fets d'actualitat.¹¹

9 Arxiu Municipal de Girona (AMGi), Ajuntament de Girona, Llibre d'actes del Consell, 1686, 17439, f. 1v, 1 de gener de 1686.

10 VERDE i LLORENTE, Joaquim, *Participació i representació polítiques a la Catalunya dels inicis del segle XVIII. Universitats locals, Cort general i Diputació del general*, tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra, 2021, p. 367, 411, 451, 490, 630, 752, 830 i 872; FLORENSA i SOLER, Núria, *El Consell de Cent. Barcelona a la Guerra dels Segadors*, Barcelona: Universitat Rovira i Virgili, 1996, p. 292

11 En aquest sentit, vegeu: TORRES i SANS, Xavier, *Els llibres de família de pagès. Segles XVI-XVIII. Memòries de pagès, memòries de mas*, Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona, 2000.

A banda de tot això, l'aprenentatge de lletra era un factor que aportava prestigi social, no debades donava accés als menestrals i també als pagesos dels pobles d'arreu de Catalunya, a la insaculació; és a dir, a la possibilitat de ser elegits per a l'exercici de càrrecs de govern i oficis públics.

L'educació, ja en aquella època, era un dels factors més determinants que afavorien allò que avui en diem l'ascensor social. El metge Miquel Delmunts, per posar un exemple, nascut el 1618, fill d'un sabater de Manlleu, va assolir la categoria de ciutadà honorat de Barcelona gràcies al privilegi que obtenien els anomenats «gaudints», o sigui, els doctors en dret i en medicina. L'educació li va permetre pujar tres esglaons en la jerarquia urbana. Aquest fill de menestral i de poble va arribar a ser conseller tercer de la ciutat. Un cas similar és el del mercader Cristòfor Mercer, resident també a Barcelona, que l'any 1642 es va casar amb una donzella anomenada Teresa, filla de Benet Ginebreda, un altre mercader. La particularitat d'aquest enllaç, però, era que l'estatus social de la família del nuvi era inferior, no debades era fill d'un paraire, d'un artesà de la llana i, per tant, d'un menestral. Tanmateix, gràcies a l'educació, Cristòfor Mercer havia obtingut la matrícula de mercader i, d'aquesta forma, havia ascendit dos esglaons en la jerarquia social. Això, juntament amb una bona posició econòmica, tot sigui dit, va fer possible el matrimoni amb la filla d'un altre mercader.¹²

LA INFLUÈNCIA DE L'HUMANISME

A banda dels motius funcionals i utilitaris, el creixent interès per l'educació dels minyons a l'època Moderna responia a la influència que l'Humanisme va exercir arreu d'Europa a partir del segle XVI. El pare Miquel Batllori apuntava que els ideals humanistes es van estendre ràpidament entre totes les capes de la societat catalana, en un moment en què, segons ell, aprendre a llegir, escriure i comptar era una aspiració de les classes mitjanes-baixes.¹³

12 Sobre la vida del metge Miquel Delmunts, que fou propietari d'una impremta a Barcelona, vegeu: CAMPRUBÍ, Xevi, *L'impressor Rafael Figueró (1642-1726) i la premsa a la Catalunya del seu temps*, Barcelona: Fundació Noguera, 2018, p. 259-267. Els capítols matrimonials de Cristòfor Mercer i Teresa Ginebreda, a: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Francesc Aquiles, *Llibre de capítols matrimonials*, 610/73, s. f., 17 d'agost de 1642.

13 BATLLORI, Miquel, «San Ignacio y la fundación de los jesuitas», a Delgado Criado, Buenaventura (coord), *Historia de la educación en España y América*. Vol II. *La educación en la España Moderna (siglos XVI-XVIII)*, Madrid: SM/Morata, 1993, p. 59.

Vegeu, si més no, les paraules –impregnades d'un pensament humanista– amb què l'any 1556 el jurat en cap de Mataró, Joan Cortell i Seguí, es va adreçar al consell de la vila per tal d'exposar la necessitat de contractar un mestre per ensenyar els minyons: «Honorables senyors, vist lo gran bé redunda de la sciència he lo gran mal redunda de la innorància, me apparexia si vosaltres sereu contents se fes petit ha algun mestre per encaminar en lletres als fills de la universitat», demanava el jurat.¹⁴

Les autoritats locals no només valoraven la importància de l'ensenyament primari. L'aprenentatge de la gramàtica llatina, és a dir, l'esglaó immediatament superior del sistema educatiu, era considerat un element imprescindible per al bon funcionament de la societat. De nou, es tractava d'una aportació de l'Humanisme, que considerava la gramàtica com la porta d'accés a totes les altres ciències.

Un altre dels aspectes destacables del sistema educatiu de l'època Moderna era l'existència d'escoles gratuïtes. Entre les condicions exigides als mestres en molts pobles hi figurava l'obligació d'educar de franc els fills de les famílies pobres. A Mataró, per exemple, l'any 1557 el consell va destinar deu lliures de béns del comú per pagar el mestre, amb la condició que havia de «amostrar als fills de les persones pobres sens paga alguna». A Olot, d'altra banda, també hi havia una escola gratuïta per als nens pobres, fundada gràcies a una donació feta per Sebastià Ferrussola, sagristà de la vila. El contracte signat l'any 1581 entre els cònsols de la vila i mossèn Garcia, mestre de llegir i escriure i de gramàtica, especificava que estava obligat «de ensenyar los minyons pobres de franc y sens salari».¹⁵

Fins i tot, al llarg del segle XVII, es constata que en molts pobles l'educació era gratuïta per a tots els nens. El consell de Vilanova i la Geltrú va resoldre, l'any 1650, augmentar el salari al mestre de minyons fins a 130 lliures anuals, sempre i quan fossin «franchs tots los que vullen anar [a] estudi». El 1670 el consell de Sabadell va acordar pagar 70 lliures al mestre que ensenyava de llegir, escriure, comptar i gramàtica, amb la condició que l'ensenyament fos gratuït per a tots els nens del poble: «[que] no tinga obligació ningun minyó de la present vila y terme lo pagar mesades», va exigir el consell. Una cosa semblant va succeir el 1693 a

14 Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Notarials, Mataró, 1556-1558, C-3, s. f., 29 de juny de 1556.

15 ACA, Notarials, Mataró, C-3, 1556-1558, s. f., 13 de juliol de 1557. Arxiu Comarcal de la Garrotxa (ACGAX), Ajuntament d'Olot, Llibre de deliberacions, 1564-1578, f. 59v, 6 de juliol de 1565.

la vila de Verdú, quan els jurats van oferir 80 lliures anuals al mestre, «sens que resten obligats los que aniran a estudi a pagar mesadas».¹⁶

EL FINANÇAMENT DE L'ESCOLA PÚBLICA

Les escoles municipals de la Catalunya moderna es finançaven, en primer lloc, amb els diners que les famílies pagaven al mestre un cop al mes, una pràctica que en la terminologia de l'època es coneixia amb el nom de les «mesades». Paral·lelament, els consells locals es feien càrrec d'assegurar un salari als mestres, una mena de subvenció que permetia reduir el preu de les mesades i que afavoria l'accés a l'educació als fills de les famílies amb menys recursos. En funció de l'estat de les arques públiques, els municipis pagaven al mestre un salari suficient perquè pogués viure sense necessitat de dependre de l'aportació dels pares. En aquests casos, com es constata en els exemples anteriors, l'educació esdevenia completament gratuïta.

Els consells locals pagaven els salaris dels mestres a través d'una partida concreta del pressupost anual, però sovint al mestre se li consignava una part dels ingressos que generava l'arrendament dels impostos municipals, com podien ser, per citar-ne alguns, el dret de la carnisseria, de la taverna o del forn de pa. L'any 1555 els consellers de Vic van assignar al mestre de llegir i escriure de l'estudi municipal vuit lliures que provenien de l'arrendament del dret de la venda de la fruita. Els cònsols de la Seu d'Urgell, per la seva part, van proposar, l'any 1617, destinar 40 lliures del dret de la llenya per pagar el mestre de gramàtica. El consell de la vila de Sallent va determinar, el 1658, que fossin consignades 25 lliures al mestre de l'escola municipal, «cobradores de la carnisseria». Un darrer exemple l'aporta el cas de la vila de Terrassa, el consell de la qual, l'any 1677, va consignar a Joan Pintat, mestre de l'estudi, l'arrendament dels drets de l'aiguardent i del tabac.¹⁷

16 Arxiu Comarcal de Garraf (ACGAF), Ajuntament de Vilanova i la Geltrú, Acords del Consell, 1625-1650, 9, f. 232, 20 de febrer de 1650; Arxiu Històric de Sabadell (AHS), Ajuntament de Sabadell, Llibre d'actes del ple, 1657-1677, f. 113, 2 de març de 1670; Arxiu Municipal de Verdú (AMVe), Ajuntament de Verdú, Llibre de determinacions, 1692-1733, f. 1v, 19 de març de 1693.

17 Arxiu Municipal de Vic (AMV), Ajuntament de Vic, Acords, 1547-1570, Llibre 6, f. 82v, 29 d'abril de 1555; ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, Llibre de Consells, 1617-165, f. 2v, 30 de juliol de 1617, Arxiu Municipal de Sallent (AMS), Ajuntament de Sallent, Actes del Ple, 1657-1726, s. f., 26 de maig de 1658; ACVOC, Ajuntament de Terrassa, Llibre de consells de la vila de Terrassa, 1658-1678, 7/1, f. 254, 25 d'abril de 1677.

Altres fonts de finançament podien ser els diners procedents de la caritat. L'any 1626 el consell de Centelles va sol·licitar permís al visitador episcopal per utilitzar diners de la caritat per pagar al mestre. Així, els jurats van demanar: «que la almoyna que en certs dies del any se acostuma de donar en las portas de la iglesia dalt dita, la commutassem en millor hus, so és, per salari de un mestre qui ensenyàs los fills de la vila». El visitador va permetre a les autoritats municipals de Centelles que la caritat, que anualment solia consistir en 20 lliures i una cuartera de blat, fos utilitzada «per ha conduir un mestre idòneo y sufficient per ensenyar als minyons y juventut de la dita vila la doctrina christiana, llegir, scriurer y gramàtica».¹⁸

Les causes pies instituïdes per particulars també foren molt importants a l'hora de finançar alguns estudis municipals. Un exemple que ho mostra és el de Quirze Perich, sacerdot beneficiat a la vila de Verges, que en el seu testament, fet el 1591, va establir la fundació d'una causa pia per pagar el salari d'un mestre per a l'estudi municipal. Perich va ordenar que els administradors de la causa pia penguessin les rendes dels seus béns, «y [que] aquelles donen per adjutori per un mestre de scolas».¹⁹

ELS TRETS DEL SISTEMA EDUCATIU

A l'època Moderna l'escola s'estructurava en dos nivells: el primari —adreçat als «minyons xichs»—, destinat a l'aprenentatge de llegir, escriure i comptar; i el nivell secundari o més avançat, centrat en la gramàtica llatina. Tot plegat sense deixar de banda, ja des dels primers estadis de l'educació, l'adoctrinament en la fe cristiana, així com la inculcació dels valors morals de l'època i de les regles del bon comportament. Un exemple que mostra la divisió de l'estructura del sistema educatiu, organitzada en dos nivells, es troba a Igualada. L'any 1566 el consell d'aquesta vila va contractar per mestre Antoni Carbonell, estudiant d'arts, amb l'encàrrec de regir l'escola municipal. Entre les seves obligacions hi figurava:

18 Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (ABEV), Fons parroquial, Centelles, Visites pastorals, 1590-1786, H-1, s. f., 9 de febrer de 1626.

19 Arxiu Diocesà de Girona (ADG), Institucions de causes pies, Llibre 2, f. 171-175v, 8 de novembre de 1591.

Llegir als [minyons] grans les lisons de gramàtica y poesia y fer les pràctiques segons conixerà ésser més necessari a la capacitat dels estudiants. Y als xichs de legir y scriure y donant-los de bones pràctiques y costums.²⁰

El consell de Sabadell, d'igual forma, va acordar, l'any 1695, que a la vila hi hagués dos mestres, amb l'ensenyament separat en funció de l'edat i de les matèries impartides. Així, el mestre Miquel Vaquer va rebre l'encàrrec de «ensenyar als minyons petits fins [que] escrigan», mentre que l'altre mestre, que es deia Josep Vives, havia de «ensenyar als scrivans de llegir y scriurer [y] als gramàtics de gramàtica. Y a tots de comptes, sumar restar y demés».²¹

Es tractava, en qualsevol cas, d'un ensenyament adreçat únicament als nens barons, mentre que, per regla general, les nenes acostumaven a aprendre a cosir i altres tasques domèstiques. En el testament d'Esteve sa Torra, apotecari de Barcelona, fet el 1394, s'especificava que la vídua s'havia d'ocupar que els seus fills aprenguessin de lletra i les filles «de seda e altres coses que fembres honestament acostuman de aprendra». En alguns municipis les dones encarregades d'ensenyar a cosir a les minyones rebien també una paga procedent dels béns del comú. L'any 1701 el consell de Reus pagava un salari a un total de set «mestras de ensenyansa de fer puntas y cusir».²²

Això no vol dir que, en alguns casos, no hi hagués nenes que aprenguessin a llegir i escriure, fins i tot sota el mestratge d'aquestes dones encarregades d'ensenyar-les a cosir. Tal i com es desprèn de les constitucions sinodals de la diòcesi de Barcelona, publicades l'any 1600 pel bisbe Ildefons Coloma, hi havia mestres que ensenyaven de lletra tant a nens com a nenes.

Manam als que ensenyen minyons o minyones a escriurer o legir, y a las que ensenyaran de costura a minyones, que juntament los ensenyen la Doctrina

20 ACAN, Ajuntament d'Igualada, Llibre d'actes de la Universitat, 1566, f. 68, 3 d'octubre de 1566.

21 AHS, Ajuntament de Sabadell, Llibre d'actes del Ple, 1677-1729, f. 121v, 24 de febrer de 1695.

22 VELA i AULESA, Carles, *Especiers i candelers a Barcelona a la Baixa Edat Mitjana. Testaments, família i sociabilitat*, Barcelona: Fundació Noguera, 2007, p. 255-256; ACBC, Ajuntament de Reus, Llibre d'actes, 1693-1710, p. 250, 8 de gener de 1701.

Christiana y per lo manco la·ls fassen dir cada dia una volta, demanant-los compte del què apendràn.²³

Un altre dels aspectes interessants del sistema educatiu eren els llibres utilitzats. L'eina més bàsica usada a l'època Moderna per a iniciar els nens en la lectura eren les anomenades beceroles, uns petits llibrets que servien per aprendre l'abecedari i la composició de les síl·labes. A continuació, els minyons s'exercitaven amb la lectura dels *Set Salms Penitencials*, una obra que era coneguda popularment com els salms. Es tractava d'una versió reduïda de l'anomenat *saltiri*. Aquests llibrets es venien en grans quantitats per tot el país, no debades la producció mitjana de beceroles i de salms era d'unes 30.000 unitats anuals de cada un.²⁴

A banda d'aquests, entraven també dins la categoria de llibres d'ensenyament una sèrie de petites obres amb les quals els minyons es començaven a familiaritzar amb les regles de l'ortografia i de la sintaxi, així com també amb les normes morals que regien la societat de l'època. Entre aquests hi havia els «franselms», nom amb què es coneixia el *Llibre de bons amonestaments*, escrit vers l'any 1397 per fra Anselm Turmeda, considerat un dels precursors de l'humanisme. Una altra de les obres utilitzades a les escoles foren els anomenats «pelegrins», que era la forma com es coneixia el llibret titulat la *Peregrinació del venturós pelegrí*.

Pel que fa als llibres destinats a l'aprenentatge de la gramàtica, els més utilitzats a les escoles catalanes foren les obres del lingüista sevillà Antonio de Nebrija, considerat com el màxim exponent de l'Humanisme a Espanya. Els «antonis» –nom que rebia popularment la gramàtica de Nebrija– s'editaven amb comentaris en català i, més entrat el segle XVIII, també en castellà. D'igual manera, foren molt importants els «erasmes», que no era altra cosa que la sintaxi d'Erasme de Rotterdam, màxim representant de l'Humanisme europeu. Un altre dels llibres utilitzats pels mestres de gramàtica foren les epístoles de Ciceró, un dels clàssics recuperats pels intel·lectuals humanistes.

23 *Consitucions sinodals del bisbat de Barcelona*, Barcelona, Jaume Cendrat, 1600, p. 155.

24 En aquest sentit, vegeu: CAMPRUBÍ, Xevi, «La producció i el comerç de llibres d'ensenyament a la Catalunya dels segles XVII i XVIII», a *Manuscripts. Revista d'Història Moderna*, 42 (en premsa).

Entre les condicions de l'acord que els consellers d'Igualada van signar l'any 1605 amb Miquel Clanxet, clergue de Capellades, hi figurava: «que haya de enseñar a tots los qui en dit studi acudiran de gramàtica, legint quatra llissons cadal die, ço és, de Anthoni, Herasme, Ciceró y Terenci».²⁵

L'any 1616 el consell de Mataró va contractar un mestre de gramàtica, amb l'encàrrec d'ocupar-se de «la ensenyansa de la gramàtica llatina a tots los fills de la vila y terme qui volran ohir-la o per sos pares seran enviats a la escola de dita grammàtica». Pel que fa als llibres, el mestre havia d'utilitzar les obres de Nebrija, d'Erasme i els clàssics de l'antiga Roma.

Que en lo discurs del any vaja declarant a sos dexeables los auctos [autors] Anthoni de Nebrissa per als principis, pius y fonaments, y per la constructió Erasme Roterdamo. Y també lo llibre quint de dit Anthoni, qui és del accent. Los demás, com són Ciceró, Virgili o Terenci, se li dexten a sa bona discreció y prudència, que de·llos llija los que li apareixerà venir segons la capacitat dels dexeables.²⁶

De manera semblant, el consell de la Bisbal d'Empordà va contractar, l'any 1636, un mestre que es deia Francesc Parals, sacerdot beneficiat a la parròquia de la vila, per impartir lliçons de gramàtica a l'estudi municipal. «Que dit estudi se do a mossèn Francesch Parals –va determinar el consell– per a llegir gramàtica, lo qual aya de llegir a lo menos tres llissons, ço és, Antoni, Arasmo y Ciceró».²⁷

A pesar que l'escolarització dels fills no era obligatòria, l'assistència a l'escola acostumava a ser elevada. Un recompte ordenat l'any 1570 pel consell d'Igualada indicava que l'assistència a l'estudi d'aquella vila era de 115 minyons. Segons el fogatge, en aquell moment a Igualada hi havia 179 cases, cosa que mostra un elevat nivell d'assistència. Aquest fenomen s'observa també a Sant Boi de Llobregat. El 1574 els caps de casa de la vila van contractar el mestre Marc Biscarro per ensenyar de llegir i escriure als nens durant un any, a canvi de 20 lliures. Del

25 ACAN, Ajuntament d'Igualada, Llibre d'actes de la Universitat, 1604-1606, f. 59v, 20 d'agost de 1605; ACA, Notarials, Mataró, C-9, 1608-1618, s. f., 21 de setembre de 1616.

26 ACA, Notarials, Mataró, C-9, 1608-1618, s. f., 21 de setembre de 1616.

27 Arxiu Comarcal del Baix Empordà (ACBE), Ajuntament de la Bisbal d'Empordà, Llibre d'acords i resolucions, 1608-1652, p. 512, 29 de juny de 1636.

memorial on hi constava els diners que els pares havien d'aportar per pagar el mestre se'n desprèn que un total de 35 famílies van portar els fills a l'escola, en un poble on, segons el fogatge, hi havia 38 cases.²⁸

La contractació dels mestres anava sovint precedida de la convocatòria d'unes oposicions, amb la finalitat d'escollir les persones més adients i preparades. L'any 1604 els jurats de Girona van ordenar que les places de mestre de gramàtica de l'Estudi General s'atorguessin previ examen. «Que d'esta hora al avant les càthedres de grammàtica de dits studis sien donades per oppositions per temps de tres anys».²⁹

Les oposicions eren una cosa habitual arreu del país. L'any 1613 els jurats de la Bisbal d'Empordà van demanar al consell local «si lo estudi de la present vila se donaria per opositió o no». El consell va determinar «que lo dit estudi se do per opositió, com és acostumat de donar». A Sabadell, d'una forma semblant, el 1676 el consell va acordar buscar un mestre per ensenyar a llegir, escriure i comptar als minyons de la vila, per a la qual cosa es va donar ple poder als consellers per organitzar unes oposicions. «Y en cas se posen en pretenció del dit mestrat dos o més persones, se donia dit mestrat a oposició y se donia al que millor ho meresca», es va resoldre.³⁰

L'ENSENYAMENT A MOIÀ

Pel que fa a Moià, la situació que es vivia en aquesta vila a l'època Moderna en relació a l'ensenyament per força havia de ser molt semblant que en altres pobles i ciutats de Catalunya. Fins a 1683 el consell municipal s'ocupava de contractar mestres per ensenyar als minyons a llegir i escriure. Malauradament, però, no es conserven les actes del consell municipal anteriors al segle XIX, cosa que dificulta la recerca en els segles precedents. Sortosament, però, la troballa d'algun document solt permet constatar que a Moià hi havia escola pública. És el cas, per

28 ACAN, Ajuntament d'Igualada, Llibre d'actes de la Universitat, 1570, f. 73, 18 d'octubre de 1570; AHPB, Bartomeu Bofill, Quadern d'aprisies de 1574, 441/6, s. f., 27 de juny de 1574.

29 AMGi, Ajuntament de Girona, Llibre d'actes del Consell de la ciutat, 1604, 17697, f. 80, 28 de maig de 1604.

30 ACBE, Ajuntament de la Bisbal d'Empordà, Llibre d'acords i resolucions, 1608-1652, p. 73, 18 d'octubre de 1613; AHS, Ajuntament de Sabadell, Llibre d'actes del Ple, 1657-1677, f. 175, 24 d'agost de 1676.

exemple, d'un text datat l'any 1633 en el qual hi apareix un sacerdot anomenat Pere Serra, que era el mestre de gramàtica de l'estudi de Moià.³¹

Gràcies als treballs de Joan Florensa hem sabut quines foren les motivacions per les quals el consell municipal de Moià –amb la col·laboració del sacerdot Jaume Boixó– va acordar la cessió de l'estudi de la vila a l'Escola Pia, l'any 1682. Les raons per les quals el consell de Moià va resoldre cedir l'ensenyament dels minyons als pares escolapis eren pràcticament les mateixes que a la resta dels pobles on l'Orde es va establir. Delegant l'educació, els consells s'alliberaven de la preocupació d'haver d'estar constantment buscant mestres –un ofici, val a dir, amb molta mobilitat–, de manera que els estudis locals es beneficiaven d'una continuïtat en l'ensenyament.³²

Les més beneficiades, però, eren les famílies amb menys recursos, ja que la dotació econòmica que els consells donaven als pares escolapis permetia que aquests impartissin una educació totalment gratuïta. D'aquesta forma, foren uns quants els pobles que a final del segle XVII van seguir l'exemple de Moià, com Tremp, Oliana i Balaguer. I d'altres que ho van fer al llarg del segle XVIII.

LA DECADÈNCIA DE L'ENSENYAMENT

Per tot plegat, la situació de l'ensenyament primari a Catalunya als segles XVI i sobretot al XVII era relativament bona, tenint en compte el context de l'època. La major part dels pobles tenien un estudi obert al públic i els fills de famílies pobres hi tenien accés. Això va canviar completament amb la instauració de l'absolutisme borbònic a Catalunya, a partir del segle XVIII. Després de 1714 la nova administració reial va començar a collar els municipis econòmicament, primer amb les quinzenades i després amb el Cadastre. Foren molts els municipis que es van quedar sense recursos suficients per poder pagar el mestre de l'escola.

31 Arxiu Històric de Moià (AHM), Comunitat de preveres, Llibre de memòries de les coses que expectàva[n] als preveres de la Comunitat de la Isglésia de Santa Maria de Moyà, 2, f. 20. Agraïxo a Jaume Clarà la gentilesa d'haver-me fet arribar aquest document.

32 L'obra del pare Joan Florensa sobre l'Escola Pia és ingent. Per destacar-ne una, vegeu: FLORENSA i PARÉS, Joan, *El projecte educatiu de l'Escola Pia de Catalunya (1683-2003): una escola popular*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans/Escola Pia, 2010.

Per aquest motiu, al llarg del segle XVIII molts municipis van deixar de tenir mestre. Altres van aconseguir mantenir-ne un, com havien fet sempre. El problema, però, fou que a partir de mitjan d'aquell segle hi hagué un important creixement demogràfic. La població va augmentar de forma considerable i, consegüentment, també el nombre de nens. A partir d'aleshores els municipis foren incapaços de mantenir un nombre de mestres adequat per a fer front a l'increment de nens en edat escolar. En el millor dels casos, els ajuntaments eren capaços de contractar un mestre, però el nombre de minyons es va duplicar o fins i tot triplicar. Una de les conseqüències més greus de tot això fou que en molts pobles va desaparèixer l'ensenyament gratuït. Els més perjudicats, òbviament, foren els fills de les famílies pobres, els quals progressivament es van veure privats de l'educació més bàsica.

Fins i tot, algunes mesures adoptades per la monarquia anaven clarament en contra de l'educació dels més desfavorits. Cal destacar, en aquest sentit, el control sobre la despesa pública que, a partir de 1760, amb la creació de la Contaduría de Propios i Arbitrios, va limitar els pressupostos municipals, incloent-hi els salaris dels mestres. L'any 1785 els regidors de Ripoll van adreçar-se a la Cort per sol·licitar –sense èxit– l'autorització per recuperar l'ensenyament de gramàtica, que els havia estat suprimit vint anys abans.

El continuo clamor de este pueblo –deien els regidors– especialmente por los padres de familia, impele a volver a pedir la licencia para recrear el maestro de gramática, que toda la vida ha tenido esta villa, desgraciada desde la época de su extinción por el reglamento de gastos.³³

La negativa de la Cort de Madrid a permetre els estudis de gramàtica a les viles petites s'emmarcava en un corrent de pensament que, paradoxalment, va tenir el moment àlgid a l'època de la Il·lustració. Pablo de Olavide, un dels ideòlegs de la reforma educativa en temps de Carles III –considerat el més il·lustrat dels Borbons– va elaborar un pla de reforma de les universitats extremadament classistes, ja que contemplava la supressió dels col·legis on s'ensenyava gramàtica als més desfavorits. En opinió d'Olavide, a la universitat només hi havien de tenir

33 MARQUÈS I SUREDA, Salomó, «La vila de Ripoll i l'ensenyament de la Gramàtica (1785-1789)», a *Actes de les V Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans. Vol. I. Elements per a la Història de l'Educació a Osona*, Vic: Eumo, 1984, p. 121.

accés els nobles i els rics, perquè si ho feien els pobres i els jornalers, les terres, la indústria i el comerç quedarien abandonats, cosa que seria molt perjudicial per a l'economia.³⁴

Un altre revés que va patir el sistema educatiu en temps dels Borbons fou com a conseqüència de la reducció de l'interès rendista. Per salvar un sistema que ja començava a mostrar símptomes de col·lapse, l'any 1750 el rei Felip V va ordenar la reducció dels interessos del 5 al 3%. Això va afectar els milers de causes pies que hi havia subscrites i que, en molts casos, servien per pagar el mestre de minyons en molts pobles de Catalunya. Un exemple que ho mostra és una causa pia per vestir pobres fundada pel rector de la parròquia d'Ossor l'any 1692. Aquest llegat s'alimentava d'uns quants censals i servia per vestir cinc pobres, tres d'Ossor i dos de Sant Hilari Sacalm. L'any 1751, però, un any després de la reducció dels interessos, l'administrador de la causa pia es va adreçar al bisbe de Vic expressant-li la impossibilitat de continuar vestint els cinc pobres.

Com los rèdits de dita pia almoyna concistescan en pencions de censals y estas per Real Edicte se hagen baixat de sinch a tres per cent, no arriban aquells a la quantitat que assenyal   dit reverent testador per los vestits de los sinch pobres.³⁵

Per solucionar-ho, l'administrador proposava rebaixar el nombre de pobres beneficiaris a només tres. A pesar que aquest cas no té una relació amb l'ensenyament, serveix per il·lustrar a la perfecció una situació que es va donar en altres casos de causes pies que sí que servien per finançar els estudis de minyons.

De la mateixa manera, l'eliminació de la insaculació –com a resultat de l'aplicació del Decret de Nova Planta– també va perjudicar l'ensenyament. Com hem vist, antigament la capacitat de llegir i escriure era un requisit per a accedir a càrrecs i oficis públics a tots els pobles. Aix   feia que l'ensenyament tingués un prestigi, en la mesura que aportava un benefici econòmic i que afavoria l'ascens social. La supressió de la insaculació va posar fi al sistema representatiu que, en la majoria de pobles, havia donat accés als pagesos i menestrals a les estructures

34   LVAREZ DE MORALES, Antonio, *La Ilustración y la reforma de la universidad en la España del siglo XVIII*, Madrid: Pegaso, 1979, p. 57-69.

35 ABEV, Arxiu Parroquial, Sant Hilari Sacalm, Causes Pies, 1692-1858, M-1.

administratives i de govern i a la servitud pública. El Decret de Nova Planta, de fet, va eliminar els consells generals que existien a gairebé tots els pobles i que permetien la participació en la presa de decisions de la majoria de caps de família. A partir d'aleshores, els ajuntaments es van convertir progressivament en uns instruments elitistes al servei de la monarquia.

En paral·lel a tot això, el procés d'industrialització, iniciat a final del segle XVIII amb la proliferació de les fàbriques d'indianes, va comportar un increment del treball infantil, així com també la conversió progressiva dels menestrals en obrers, de manera que l'aprenentatge de lletra i de comptes va anar perdent la importància i la utilitat que havia tingut temps enrere. El 1784, segons un informe de la Junta de Comerç, un 26,5% dels treballadors de les fàbriques eren nens. En aquells mateixos anys, un estudi elaborat per la Reial Audiència va concloure que en poc temps el nombre de nens escolaritzats a Barcelona havia disminuït de 2.500 a 2.300, aproximadament, «lo que puede depender del crecido número de niños que se emplean en los trabajos de las fábricas y pinturas de yndianas, por lo que no concurren a unas ni a otras escuelas», deia l'informe.³⁶

Al llarg del segle XIX, en plena Revolució Industrial, hi hagué un canvi d'opinió molt important de les classes modestes vers l'educació. Molts pares, en lloc d'enviar els fills a l'escola, preferien enviar-los a la fàbrica, perquè d'aquesta manera obtenien uns ingressos addicionals per poder sobreviure.

CONCLUSIÓ

Aquests són els factors que, al meu parer, expliquen el perquè a finals del segle XIX i principi del XX els índexs d'alfabetització a Catalunya i a Espanya havien caigut fins a uns nivells molt baixos. L'Estat fou conscient del problema, i per això va adoptar mesures per prendre el control de l'ensenyament, com fou la coneguda Ley Moyano de 1857. Fins aleshores, el pes de l'educació l'havien sostingut els municipis. Però els pobles estaven escanyats econòmicament per la pròpia monarquia. Quan el govern va voler reaccionar ja era massa tard per resoldre el desgavell.

36 Biblioteca de Catalunya (BC), Junta de Comerç, Lligall 53, caixa 71, doc. 29, 1784; ACA, Reial Audiència, Consultes, 1772, Registres, 812, f. 144-170v, 25 de setembre de 1772.

Els historiadors de l'educació, en general, han adoptat una visió *whiggish* respecte a l'evolució de l'ensenyament. Segons aquesta idea, el progrés de la humanitat sempre avança de forma lineal i cap endavant. No és possible trobar un aspecte ideològic, polític, social, econòmic o cultural que hagi estat millor en el passat. En el cas de l'educació infantil no hi ha dubte, al meu entendre, que el nivell d'escolarització i d'alfabetització en els dos segles previs a la Revolució Industrial eren, en termes relatius, superiors als que es registraven al llarg del segle XIX i principi del XX. I tot fou gràcies als mestres de minyons i a les escoles públiques, que durant més de dos segles van ocupar-se d'ensenyar de lletra als nens de les ciutats i pobles d'arreu de Catalunya, fins i tot als fills de les famílies més desfavorides.